

ALEVİ İNANÇ SİSTEMİNDE BİR MİKRO MERKEZ OLARAK “DÂR” KAVRAMININ ETRAFINDA OLUŞAN ANLAM ALANI ve RİTÜEL EVRENİ*

The Meaning Field and Rituals That Are Created Around the Concept of “Dâr” As a
Micro Centre in Alevi Belief System

Didem Gülçin ERDEM**

Öz

Alevi inanç sisteminde, cem ibadetlerinin kendine özgü bağlamı içerisinde dâr, fiziksel olarak cemin icra edildiği meydanın merkezini karşılamak için kullanılan bir terimdir. Alevi inancı çerçevesinde, dâr kavramı etrafında oluşan geniş bir söz varlığı ile ritüel yapıları mevcuttur. Dâr, ritüel odaklı bir terim olmasının yanında; felsefî, sosyolojik ve tasavvufî boyutta da karşılığı olan, çok katmanlı bir kavram olma özelliği gösterir. Huzura çıkmayı, talip olmayı, meydanda bulunmayı, özünü ortaya koymayı simgeleyen dâr, tasavvufî cevaplarla donatılan, zahirî olmaktan ziyade bâtnî düzeyde karşılığı olan bir meydana işaret eder. Alevi inanç dairesi çerçevesinde önem atfedilen kimi tarihî figürler de dâr olgusu üzerinden telmihen yaşatılmakta, böylelikle kolektif belleğin canlı tutulması ve geleneğin aktarılması mümkün kılınmaktadır. Kavramın anlam yükü göz önünde bulundurulduğunda, ritüel odaklı bir terim olarak değerlendirilmesinin yanında, bâtnî boyutu üzerinde de durularak art anlamlarının okunaklı hale getirilmesinin gerekli olduğu açıktır. Bu çalışmada, dâr kavramı, Alevilerin ibadet yaşantısının etrafında biçimlendiği bir mikro merkez olarak ele alınarak, terim hakkında bilgi verildikten sonra semantik içeriği üzerinde durulmuş, dâr merkezli gelişen ritüel evrenini oluşturan dâr hizmeti, dâra çekilme ve dâr kurbanı cemi hakkında bilgi verilerek kavram etrafında ortaya konulan söz varlığına değinilmiştir. Literatür tarama yöntemi ile elde edilen veriler doğrultusunda ortaya konulan sonuçlar, dâr kavramının Alevi inanç sisteminin etrafında biçimlendiği, sıradan bir mekânın ibadet mekânı haline dönüştürülmesini sağlayan, taşınabilir bir merkez olma özelliği gösterdiğini kanıtlar niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Cem, Dâr, Ritüel.

Abstract

In the context of Alawi belief system, dâr (literally house) is a term used to meet the middle place of the square where the ritual is performed physically within the distinctive ritual concept area of cem worship. In Alawi belief, there is a large vocabulary and ritual order formed around the concept of dâr. In addition to being a ritualistic expression, dâr is a multi-layered term that has a philosophical and sociological counterpart. The concept of dâr, which symbolizes sufistic path to reveal the self, indicates a square which is equipped with Sufistic answers and has an equivalent to being apparent. Various cultural and religious figures that are meaningful within the framework of Alawi belief circle are also practiced through the phenomenon of dâr, so that collective memory is kept alive and the tradition is transferred. Considering the meaning burden of the concept, it is clear that it is necessary to make the meanings legible as well as being evaluated as a ritual term. In this study, after focusing on what is the concept of dâr and its semantic content, it will be given information about the vocabulary developing around the concept and the ritual universe. The results to be put forward in line with the data obtained through literature review and field research methods prove that the concept of dâr is shaped around Alawi belief system and that it is a portable centre that enables an ordinary place to be transformed into a place of worship.

Keywords: Alawism, Cem, Dâr, Ritual.

* Geliş Tarihi: 15.08.2020, Kabul Tarihi: 14.10.2020. DOI: 10.34189/hbv.97.010

** Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dgulcine@pau.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4321-911X>

1. Giriş

Dâr kavramı, Alevi inanç sisteminin temel ibadeti olan cem ritüeli bağlamında anlam ve işlev kazanan bir terimdir. Arapça “ev” anlamına gelen bu sözcük, Farsçada “ıdam sehpa” demektir. Meydanın tam orta yeri, “dâr” sözcüğü ile karşılanır (Cebecioğlu, 1997: 206). Huzura çıkmayı, talip olmayı, meydanda bulunmayı simgeleyen dâr kavramının sembolik gösterge değeri oldukça yüksektir ve telmihen yaşattığı kültürel ve inançsal bellek unsurları da mevcuttur. İkrar vermeyi, yolun gerektirdikleri karşısında teslim olmayı sembolize eden dâr meydanı, Alevilerin kültürel belleğinde önemli bir figür olarak yer alan Hallac-ı Mansur’un adının da yaşatıldığı yerdir.

Cem ritüellerinin gerçekleştiği meydan, “Kırklar Meydanı” şeklinde adlandırılır. Bu meydanın Kırklar Meclisinden kaldığına inanılır ve bu gerekçe ile de meydana saygı gösterilir (Eyüboğlu, 2010: 340). Dâr, Kırklar Meydanı içerisinde fiziksel olarak mekânın orta yerine işaret eder. Fakat dâr meydanının Alevi teolojisindeki yeri ve karşılığı, fizikî boyutundan ziyade, bîatını boyutu üzerine kuruludur. Kırklar Meydanının cem erenlerinin tamamı tarafından görülebilecek yerine işaret eden bu kısımda yapılan ibadetler ve görülen ritik aşamalar, mekâna yüklenen anlama paralel olarak kurulan ortak bir anlam düzeneği üzerine inşa edilir. Dâr meydanı, Alevi hukukunda adaletin tecelli ettiği bir merkez olma özelliği de gösterir. Sorgulama ve yargılama işlerinin görüldüğü bu meydanda mürşit, Hakk’ın huzurunda adil davranmak, yolun gerekliliklerine uygun biçimde adaleti tesis etmek durumundadır.

Alevi inanç sisteminde dâra çıkan ilk kişinin Hz. Ali olduğuna inanılır. Yaygın kabul, dâra çıkarmanın ilk defa İmam Hüseyin tarafından gerçekleştirildiğine ve dârdan ilk kurtaran kişinin ise İmam Hasan olduğuna yöneliktir. Biat ve tarikat telkini gibi merasimlerin icra olunduğu dâr meydanı, “Hakk’ın huzurunda, Hakk için asılmaya hazırım” anlamında mühürlenme ve asılma halini de içerisine alan geniş bir anlam alanına sahiptir (Gökbel, 2019: 198-199). Dâr meydanında zahiri anlamda mürşide teslim edilen benlik, batîni anlamda Hakk’a teslim edilmiştir. Hakk-Muhammed-Ali yolu olarak tanımlanan Alevi inancında, benliklerin ancak Hakk’a teslimi ile yolda aşama kat edilebileceği anlayışı mevcuttur. Bu sebeple, dâr meydanında dâra durup sorgudan ve görgüden geçmemiş Aleviler ikrarsız sayılır. Her nefsin dâr meydanında, Hakk-Muhammed-Ali postunun önünde ve pirin huzurunda nefis muhasebesi yapması gerekir (Dönmez vd. 2018: 185).

Alevi inancının temel yazılı kaynakları arasında yer alan *Buyruk*’ta “Dâr” başlığı altında, dârin cemde duruş biçimi olduğu kaydedilir. Dede önünde durmanın Kırklar katında durmak, Kırklar katında durmanın da Erenler Şahı katında durmakla bir olduğunun ifade edildiği ilgili bölümde, dört tür dâr duruşu olduğu bilgisine yer verilir. Dededen gülbank alırken dâr duruşu sergilenmesi gerektiğinin ifade edildiği *Buyruk*’ta, dârda duran kişinin gerçek niyetinin ve özünün ancak Tanrı tarafından bilinebileceği belirtilerek dâr meydanında gerçekleştirilen ritüel aşamasının sembolik

bir anlamının olduğunun altı çizilir (2015: 59-60). Cem ritüelinde hizmet sahiplerinin dâra gelerek peymançeye durduğu ve hizmet tercümanlarını söyleyerek gördükleri hizmet karşılığında dededen gülbank aldıkları yer de yine dâr meydanıdır (Noyan, 1995).

Dâr kavramının yola ve inanca bağlılık, itikat ve teslimiyet gibi kavramlardan oluşan bir kavram haritası yardımı ile değerlendirilmesi gerekir. Dâr, ritüelîk bağlamda merkeze işaret eder. Cem ritüelinin akışı içerisinde her türlü ibadet pratiğinin icra edildiği yer, bu meydandır. Talibin tarikata kabulünden, işlediği suçla ilgili yargılanmasına dek dâr meydanı, üzerinde çok sayıda ritin gerçekleştirildiği bir meydandır. Fiziksel karşılığı Kırklar Meydanının orta yeri olan dâr, teolojik ve felsefi bir arka planın da sembolüdür. Bu sembol, mikro düzeyde sıradan bir mekânın ibadet mekânı haline dönüştürülmesini sağlayan, taşınabilir bir merkez konumunda iken; makro düzeyde, dünyanın merkezini ve merkezde yer alan canlının insan olduğu fikrini temsil eder. Buradan hareketle, bu çalışmada, dâr kavramının semantik içeriği ortaya konulduktan sonra, kavram etrafında gelişen ritüel yapıları ve söz varlığı ele alınacaktır.

2. Dâr Kavramının Semantik İçeriği

Alevi inanç sistemi özelinde dâr kavramı, ritüel odaklı olmasının yanında, tasavvufî, felsefi ve sosyolojik boyutlarda da karşılığı olan bir kavram olma özelliği gösterir. Huzura çıkmayı, talip olmayı, meydanda bulunmayı simgeleyen dâr kavramının telmihen yaşattığı kültürel ve inançsal bellek unsurları da mevcuttur. Cem ibadetlerinin kendine özgü ritüel bağlamı içerisinde dâr, cemin icra edildiği meydanın merkezini adlandırılmasıdır. Dâr kavramı, manevi teslimiyeti, huzurda bulunmayı, yola talip olmayı simgeleyen bir kavramdır. Mitik, sembolik ve tasavvufî anlamsal arka planı bulunan bu kavram etrafında oluşan zengin bir söz varlığı mevcuttur. Bu söz varlığı, Alevilere ait kültürel ve inançsal bellek unsurlarının yaşatılması ve aktarılması noktasında etkilidir. Söz konusu kavram, yaşattığı figürlerle de Alevi inancına ait kolektif belleği diri tutma işlevi üstlenir.

Eliade, kozmik yanıtlarla donatılmış mekânların mikro evrenler olma özelliği gösterdiğini ve bu mikro evrenlerin de merkez yahut merkezlere ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Kutsalın bu merkezler aracılığıyla temasa açık hale geldiğini ifade eden Eliade, mikro evrenlerin her birinde birden çok “merkez” olabileceğini hatırlatarak bu merkezlerden her birinin dünyanın merkezi sayıldığını ve bu merkezlerin kutsalın tezahür etmesi sonucu ya da ayinsel olarak inşa edilmiş merkezler olduğu bilgisine yer verir. “Kutsal ile -ister bazı nesnelere maddeleşmiş, isterse kozmik-kutsal simgelerde ortaya çıkmış olsun- ancak böylesine bir mekânda doğrudan temas edilmektedir.” (Eliade, 2018: 50-51). Eliade’nin kutsal mekân üzerine ortaya koyduğu düşüncelerinden hareketle, teolojik ihtiyaçlara verdiği cevaplar ve üzerinde gerçekleşen ritüel akışı göz önünde bulundurulduğunda, dâr meydanının Aleviler için “kozmetik bir mikro merkez” olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu mikro merkez,

Alevi inanç öğretisinin sembolik söz, hareket ve nesnelere şifrelenerek muhafaza edildiği ve kutsalla temasın mümkün olduğu bir yer olma özelliği gösterir. Bir mikro merkez olan dâr meydanında sarf edilen sözler ve gerçekleştirilen hareketler de, gündelik yaşamdaki profan anlamlarının ötesinde işlevler yüklenerek kutsal bir tecrübenin vasıtası olma niteliği göstermektedir.

Alevi inancında, ibadet pratiklerinin yerine getirildiği mekânlar, geçmişte, “halk meydanı”, “meydan odası”, “pir evi”, “meydan evi”, “mihman evi”, “kırklar evi”, “kırklar meydanı”, “niyaz meclisi” gibi isimlerle anılmıştır. Yerleşik hayata geçen Aleviler daha çok şehirlerde dergâh, tekke ve zaviyelerde; köylerde ise, dede yahut taliplerden birinin büyükçe evinde toplanarak ibadet etmiştir (Noyan, 1995: 55). Günümüzde Alevilerin ibadet mekânları olarak anılan cemevleri, şehirleşme ile birlikte ihtiyaca yönelik ortaya çıkmış yapılar olma özelliği göstermektedir.¹ Alevilerin ibadet mekânlarının tarihi süreçte farklı isimlerle anıldığı görülmektedir. Alevi inancında sabit, değişmez bir kutsal mekân kavramı yoktur. Bu bağlamda, ibadet ettikleri mekânı kutsal deneyime uygun hâle getirebilme noktasında Aleviler tarafından geliştirilen pratikler mevcuttur. Ritüel içeriğini ve anlam dairesini sabit kılmaya dönük uygulamalardan bir tanesinin mekânın orta yerinin her durumda “dâr” şeklinde ifade edilmesi olduğunu söylemek mümkündür.² İbadet edilen alanın bir mikro merkez olarak görülmesinden hareketle, Aleviler için bu mikro merkez taşınabilir bir yapıda kurgulanarak, her ibadet mekânında yer alabilecek, sembolik bir odak noktası formuna kavuşturulmuş; ibadet yaşantısı, koordinat olarak mekânın merkezine işaret eden dâr meydanı etrafında biçimlenmiştir.

Dâr kavramı etrafında oluşan söz varlığı ve ritüel evreninde de kavramın karşıladığı anlam alanına uygun bir inşa söz konusudur. İnanç önderinin dâr hizmetine karşılık sarf ettiği her ifade ve hareket, huzurda bulunan, özünü meydana koyma iddiası ile teslim olan talibe verilen cevap mahiyetindedir. Dâr kavramının temsil alanı iki boyutludur: İnanç önderi ve talibin dâr meydanı eksenli yüklendiği nitelikler birbirinden farklıdır. Bu bağlamda talipler için dâr, teslimiyet, feda, ikrar verme, talip olma, yolda olma, görülme gibi anlamlar yükleniyorken; inanç önderi için, adaleti tesis etme, yol gösterme, huzuru sağlama, hakkaniyetli olma gibi anlamlara karşılık gelir. Dâr kavramı etrafında biçimlenen söz varlığı kümesinde ve ritüel evreninde de bu anlam boyutlarını tespit etmek mümkündür. *Buyruk*'ta, Ahmet Yesevi'nin bir Musahiplik Cemî ritüelinde dârda duran musahiplere dâr gülbankı verdiği kaydedilerek şu gülbanka yer verilir (2015: 199-200):

“Geldiğiniz yerden, durduğunuz dardan,

Çağırduğunuz yerden, yardım bulasınız.

Tanrı, bu yoldan, bu dardan, bu pirden ayırmaya,

Uğursuz, yaramaza, pirsizle düş getirmeye,

Şeytanın şerrinden,
Görünmez kazadan, bilinmez beladan koruya.
Hayırlı evlat, hayırlı devlet,
Yerden hayırlı bereket vere,
Duanız, niyazınız kabul ola!
Gerçeğin demine Hu!”

Verilen gülbank örneğinde de görüldüğü üzere dâr gülbankları, huzurda bulunan, özünü meydana koyma iddiası ile teslim olan talibe dede tarafından verilen cevap mahiyetindedir. Bu cevap, dâr meydanının sembolik gösterge değerine uygun olarak verilir. Bu doğrultuda, inanç önderi tarafından dârda duran talibe söylenen gülbankta, dârda durmanın yolda olmakla eş tutulduğu bilgisine yer verilerek dâr kavramının inanç sistemi bağlamındaki önemine işaret edilmiş olur.

“Kozmosun sembolik bir imgesi” (Eliade, 2018: 53) olarak tarif edebileceğimiz dâr meydanı, cem ritüellerinde her türlü uygulamanın icra edildiği mekân olma özelliği gösterir. Hizmet sahipleri, görecekları hizmete başlarken önce dârda durarak hizmet tercümanlarını söyler, karşılığında dededen gülbank alırlar. Hizmetleri sonlandığında gelip durdukları yer yine dâr meydanıdır. Ritüeldeki bu akış, dâr meydanının başlangıcı ve nihayeti de içine alan, bir çeşit sonsuzluk tasarımı olarak evrenin mikro ölçekte tezahürü olduğu yönündeki savımızı da kanıtlar niteliktedir. Kendisine yüklenen anlamlar dolayısıyla kutsal kabul edilen dâr meydanına saygı göstermek esastır. Sıradan bir mekân konumunda iken ritüel bağlamında bir mikro evren mahiyetine bürünen dâr meydanının temiz tutulmasına özen gösterilir. Buradaki temizlik, maneviyat ile ilişkilendirilmekte ve süpürge hizmeti ile de sembolize edilmektedir. Gösterilen saygı ile ilişkili olarak bu meydanda yalan söylenmemesi, meydana sırt çevrilmemesi esastır.

Dâr kavramı üzerinden yapılan modellemede, söz konusu unsurun Alevi inancını oluşturan ve sistemli bir yapıya kavuşmasını sağlayan faktörler arasında olduğu görülmektedir. Ritik alt birimlerden ve teolojik bir anlamsal arka plandan müteşekkil olan dâr olgusu, kendi içinde de kozmotik işleyişi olan, sistemli bir anlam alanı olma özelliği gösterir. Dolayısıyla, alt birimlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin sonucu olarak dâr kavramına yüklenen görünür ve art anlamlar birleşerek Alevi inanç sisteminin ibadet yaşantısının merkezileşmesine hizmet etmiştir.

3. Dâr Kavramı Merkezli Oluşan Ritüeller

Alevi ibadet yaşantısı bağlamında, dâr kavramı etrafında biçimlenen geniş bir ritüel kümesi mevcuttur. Bu ritüeller, dâr kavramından yola çıkılarak adlandırılmıştır. Bu şekilde adlandırılmalarının sebebi, yalnızca mekân olarak dâr meydanı üzerinde gerçekleştiriliyor olmalarından değil; aynı zamanda dâr kavramına yüklenen

anlamlarla donatılmış bir muhteva taşıyor olmalarından ileri gelir. Dâr etrafında oluşan ritüel kümesi; dâra durma, dâra çekilme, dardan indirme cemi ritüellerinden oluşur.

“Dâra durma” yahut “dâr hizmeti” olarak adlandırılan hizmet, Abdal Musa ve musahip kurbanı cemlerinde seccade üzerinde icra edilen inanç pratiğinin dar kurbanı cemine uyarlanmış şeklidir. Söz konusu cemlerde seccade üzerindeki sorgu ve erkândan geçme inanç pratiklerinin yerini burada, dâr hizmeti almaktadır. İnanç pratiğinin icrasında, ölen kişinin dârına durmak isteyen musahipli talipler önce eşiği yoklayıp seccadenin dört köşesine niyaz ederek yaş sırasına göre dârda dururlar. Dâra durmak isteyen bütün talipler seccade üstüne çıktıklarında içlerinden biri tüm cem halkasından helallik ister ve herkes hakkını helal ettiğini beyan ederse dede dâr gülbankını verir. Bu gülbanktan sonra “dâra durma” hizmetine geçilir (Ersal, 2016: 458).

Dâra çekilme ritüeli, yola uygun olmayan tutum ve davranışlar gösteren talibin bağlı bulunduğu ocağın inanç önderi ve davalılar huzurunda sorgulanması esasına dayanır. Talibin dâr meydanında durarak özünü dâra çekmesinin beklendiği bu ritüel, düşkünlük hukukunun da temelini oluşturur. Bir çeşit mahkeme karşısında sorgulanıp yargılanan talip, dâra çekilmesi neticesinde alınan karar uyarınca cezalandırılır. Talibin dâr meydanına çıkması davalı bir başka talibin yahut dedenin talebiyle olacağı gibi kendi tasarrufu ile de gerçekleşebilir.

Alevi inanç dairesinde, dâr kavramı etrafında oluşan bir diğer ritüel, “dâr erkânı”, “dâr kurbanı cemi”, “Can Aşî Erkânı”, “Rızalık-Helallik Erkânı” (Rençber, 2020: 31) adları ile de bilinen dârdan indirme cemidir. Dârdan indirme cemi, Hakk’a yürüyen musahipli Alevi bireyin ölümünün üzerine yol kardeşleri ile helalleşmesinin sağlanması amacıyla icra edilir. Eğer ölen kişi musahibi olmayan bir bireyse yahut ölümünden önce düşkün ilan edildiye dârdan indirme cemi yapılmaz. Bu cem ritüeli, ölen ıkrarlı birey için icra edilen son cem ritüeli olma özelliği gösterir. Dâr kurbanı ceminde ölen kişinin dâr kurbanı hizmetini kim görecekse o seccadeye çıkar. Genel olarak ölen kişinin yaşıyorsa dârına musahibi, hayatta değilse de çocukları çıkar (Ersal, 2016: 449-451). Ölen ıkrarlı talibin musahibi aracılığıyla geride kalanlarla hesabının görüldüğü, rızalığının alındığı bu ritüel, Alevi inancındaki ölümden sonraki hayat düşüncesi ile temellendirilmiştir. Alevi inanç yapısı içerisinde, ölüm ve ölümden sonraki yaşamla ilgili inanç ve pratiklerin kaynağı, İslam tasavvuf düşüncesinin yanı sıra eski Türk inançları ve yurt tutulan Anadolu’nun kadim kültürlerinin birleşiminde aranmalıdır. Farklı inanç ve kültürel kaynaklardan beslenerek kendine özgü bir yapı kazanan ölüm düşüncesi, ölen kişinin biçimden kurtulup öze ulaşacağı, Hakk’a kavuşacağı görüşü üzerine inşa edilmiştir. Alevilikte ruhun ölümsüzlüğüne inanılır; ölümler birlikte kişinin don ya da kalıp değiştirmek sureti ile ruhun bir bedenden başka bir bedene geçebileceği düşüncesi hâkimdir (Çıplak, 2013: 273). Dârdan indirme ceminde ölen kişinin ardında bıraktığı borçların, dargınlıkların, kapanmamış

hesapların olup olmadığı sorgulanır. Eğer varsa bunlar, bağlı bulunduğu ocağın dedesi tarafından çözüme ulaştırılır ve bu sayede ölen kişinin ruhunun Hakk katında huzura ereceğine inanılır.

4. Dâr Kavramı Etrafında Oluşan Ritüel Adlandırmaları ve Deyimler

Alevi inancına sahip topluluklar arasında gerçekleştirilen cem ritüellerinde, inanç mensuplarının sahip olduğu ezoterik yapı içerisinde oluşturdukları sanatsal bir iletişim dili kullanılır. Söz konusu dil, sözlü, davranış odaklı ve maddi kültür unsurlarının yaratım ve icralarının gerçekleştiği bağlamın da oluşturucusu niteliğindedir. Geleneksel ve sembolik olma özelliği gösteren bu dil tarafından oluşturulan öğeler, ritüel merkezli olma özelliği gösterirler. Miraçlama, devriye, düvaz imam, tevhid, gülbank gibi sözlü kültür ürünlerinin yanında, semahlar, edeb-erkân oturuşu, dâr duruşu çeşitleri gibi davranışsal unsurlar ile süpürge, çerağ, erkân ağacı gibi maddi kültür öğeleri de cem ritüellerine özgü sanatsal iletişim dili ile kurulan yapılar arasındadır. Bu ritüeller sırasında söylenen her söz, gerçekleştirilen her davranış ve kullanılan her maddi kültür unsuru, geleneksel yapı içerisinde mitik, sembolik ve tasavvufi bir anlam içermekte ve bu çerçevede çeşitli işlevler üstlenmektedir. Geleneksel yapıyı oluşturan söz, davranış ve maddi kültür unsurları kategorileri içerisinden ön plana çıkan ise sözdür. Söz, birçok din ve inanışta Tanrı ile özdeşleştirilmiş, kutsal sayılmıştır (Akn, 2017: 472). Geleneksel yapının sürdürüldüğü Alevi ocaklarında nefes, nutuk, düvaz imam, semah, miraçlama, tevhid gibi tasavvufi içerikli manzumeler “ayet”e eş tutulmakta, birçok yörede cem ritüellerinde icra edilen sözlü metinlere “ayet” denilmektedir (Akn, 2020: 152).

Alevi inancına mensup kimseler için kelam, ibadet anlayışlarının bir parçası olması dolayısıyla kutsal kabul edilmekte, kutsalın ifadesi noktasında önce söze başvurulmaktadır. Ritüel pratiklerinin adlandırılmaldan ritüelin içeriğini oluşturan sözlü yapılara varana dek ibadet pratiklerinin malzemesi, dil tarafından temin edilir. Dil tarafından temin edilen bu malzeme, ritüellerin içeriğini tayin eder. İnanca dair olgular etrafında oluşan söz varlığı kümeleri, bu olguların inançsal bağlamdaki karşılıklarına paralel olarak geniş yahut dar bir hacimde olabilir. Dâr, Alevilerin kültürel ve inançsal belleğinde karşılık geldiği noktanın önemi ile ilişkili olarak çevresinde geniş bir söz varlığı gelişen kavramlar arasında yer alır. Alevi inanç sistemi bağlamında dâr kavramı etrafında oluşan söz varlığını, ritüel pratiklerini karşılayan terimler ve deyimler şeklinde sıralamak mümkündür.

4.1. Ritüel Pratiklerinde Kullanılan Terimler

Dâr kavramı etrafında, ritüel odaklı, dâr merkezli terimler türemiştir. Söz konusu terimler, Alevi ritüellerinde birer hatırlama figürü olma özelliği de göstermektedir.³ Bu hatırlama figürleri, ritüel düzeni içerisindeki çeşitli pratikleri daha anlamlı kıldığı gibi, Alevilere ait kolektif belleği canlı tutma noktasında da etkilidir. Çeşitli duruş biçimlerinin yahut ritik aşamaların karşılanması amacı ile kullanılan bu terimler: Mansur Dârı, Fazlı Dârı, Hüseyin Dârı, Fatma Ana Dârı, Hüseyin Dârı, Dâr Piri, Dâr Meydanı ve Dâr Kurbanıdır.

Mansur Dârı: Alevi inancında yer alan dört dâr duruşundan bir tanesidir.⁴ Hallac-ı Mansur'un dâr ağacına asılmasını telmihen talibin ağaca asılı gibi durduğu dâr şeklidir. *Buyruk*'ta “dâra asılı gibi, doğruca pirin önünde elini sallandırıp asılı durmaktır.” şeklinde tarif edilmiştir (2015: 60). Cemde, huzura ilk çıkıldığında durulan dâr Mansur Dârıdır.

Fazlı Dârı: Secde biçiminde olan dâr duruşu, bu şekilde isimlendirilmiştir. Fazlullah Hurufî'nin adını telmihen gerçekleştirilen bu dâr duruşunda talip yüzüstü yere kapanarak secde eder. “Kalbinden bıçaklanarak yüzüstü bırakılan Fazlullah-ı Hurufî'nin anısını yaşatmak için cemde “aşk ola” denilir. Yüz üstü kapanılır.” (Gökbel, 2019: 204).

Hüseyin Dârı: Rivayete göre Hz. Hüseyin, Hz. Ali'ye su verirken sol ayağının başparmağını taşa vurarak kanatır ve Hz. Ali'nin görmemesi için sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üzerine koyarak kapatarak Hz. Ali'nin su içmesini bu şekilde durarak bekler (Gökbel, 2019: 204). Hz. Hüseyin'in adının yaşatıldığı bu dâr duruşu, ayak mühürleme esasına dayanır. Sağ ayağın başparmağının sol ayağın başparmağı üzerine kapatılarak ellerin de göğüste yahut alt karın üzerinde sağ el sol elin üzerinde olacak şekilde mühürlenmesi şeklindeki duruştur. Sağ elin göğüs üzerine, sol elin karın üzerine konularak beklendiği uygulama farklılıkları da söz konusudur.

Nesimi Dârı: Alevi inanç çevrelerinde “Seyyid Nesimi”⁵ olarak anılan Nesimi'nin adının yaşatıldığı bu dâr duruşu, iki dizin üzerinde doğrularak oturma şeklindedir. *Buyruk*'ta Nesimi Dârına ilişkin olarak “Nesimi gibi postumu yüzdürdüm” ifadesi yer almakta ve bu dâr duruşunun da sembolik bir teslimiyet içerdiğine vurgu yapılmaktadır (2015: 60).

Fatma Ana Dârı: Fatma Ana Dârı, Hüseyin Dârı'nın bir diğer adlandırmasıdır. Duruş şekli, Hüseyin Dârı'ndaki duruşun aynısıdır.

Dava Görme Dârı: Herhangi bir problemin çözümü için meydan açılmasına verilen ad (Gökbel, 2019: 206).

Dâr Piri: Dâr duruşlarına ismi verilen tarihî şahsiyetler, inanç sistemi bağlamındaki yerleri ve kolektif bellekteki konumlarına uygun olarak “Dâr Pirleri” olarak isimlendirilmiştir. Fazlullah Hurufî, Nesimi, Hallac-ı Mansur, Hz. Hüseyin ve Hz. Fatma'dan her biri, dâr piri olarak anılır.

Dâr Meydanı: Dâr kavramı etrafında biçimlenen ritüeller, Dâr Meydanı şeklinde anılan meydanda gerçekleştirilir. Dâr Meydanı, yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, fiziksel olmaktan çok bätını bir mekâna işaret eden, Alevi cem ritüellerinde Kırklar Meydanı'nın tam orta yerinin kastedildiği meydandır. İnanca ve kültüre ait kolektif bellek unsurlarının da telmihen yaşatıldığı bu meydan, sorgu ve görgü pratiklerinin gerçekleştirildiği yerdir. Çeşitli yöre ve ocaklarda “meydan” şeklinde de anılan Dâr

Meydanı’ndan sorumlu bir hizmet sahibi de bulunur. Bu hizmet sahibi, “meydancı” olarak anılıp müstakil bir hizmet görebileceği gibi, چراغ hizmetlisi tarafından da meydan hizmeti yürütülebilir.

Dâr Kurbanı: Dâr Kurbanı, musahiplerden birinin Hakk’a yürümesi durumunda, rızalık için tığlanan kurbanın adlandırılmasıdır. Dâr kurbanının yapılmasındaki amaç, ölen Alevi bireyin geride bıraktığı dünya ile olan hesabının kapatılmasıdır. Dâr kavramı merkezli bir kurban ritüeli olması dolayısıyla “dâr kurbanı” şeklinde adlandırılmıştır. Dâr kurbanı, Anadolu’da bazı köylerde ölünün mezarı kapanmadan, ölenin başucunda kesilir ve bu yolla ölen kişi için herkesten rızalık alınması sağlanır (Yıldız, 2019:143).

4.2. Deyimler

Dâr kavramının etrafında oluşan söz varlığı kümesi oldukça zengindir ve bu küme içerisinde deyimler de yer alır. Dâr sözcüğünün “durmak”, “çekmek” gibi fiillerle birleşerek anlamca kaynaşması sureti ile oluşan bu deyimler, Alevilerin ibadet yaşantılarında, ritüel bağlamları içerisinde çeşitli durumları ve ritik aşamaları karşılamak üzere kullanılır. “Dâra Durmak”, “Dârında Durmak”, “Dâra Çekmek”, “Dâr Kaldırmak”, “Dâr-ı Mansur’dan Geçmek”, “Dâr Kaldırmak” ve “Dârdan İndirmek” deyimleri, dâr kavramı etrafında oluşan deyimlerdir.

Dâra Durmak: Dâr şeklinde isimlendirilen meydanda, inanç önderi ve insanların huzurunda özel duruş biçimlerinde dua, izin, yargılanma taleplerini iletmek üzere beklemek, dâra durmak olarak adlandırılır. “Dâra çıkma”, “dâra gelme”, “dâra kalkma” deyimleri de dâra durma eylemini karşılamayan diğer deyimlerdir.

Dârında Durmak: Cem ritüelinde semah hizmeti görmek üzere meydana gelen taliplerin musahiplerinin semahın ağırlama bölümü sona erene dek elleri ve ayakları mühürlü bir biçimde ayakta beklemeleri, musahiplilerin birbirlerine sevgi, saygı ve bağlılıklarını iletmelerini sağlayan pratiktir.

Dâra Çekmek: Ocak pirinin önderliğinde oluşturulan sembolik bir mahkeme karşısında, cem heyeti önünde hatalı görülen Alevi bireyin sorgulanmasıdır. Suç işleyen, yola aykırı davranan yol üyesi, dâr meydanına çağrılarak burada yargılanır, gerekirse cezalandırılır. Düşünlük kurumu, bu yargı sisteminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dâra çekmek deyimini, “özünü” nesnesi ile birlikte kullanıldığında, Alevi bireylerin dârda durarak görülmeyi talep etmesini ifade eder.

Dâr Kaldırmak: İkrarlı Alevi bireyin vefatının ardından, musahibi ve ailesi tarafından kurbanının kesilerek geride kalanlar ile hesaplarının kapatılması; kıldığı, incittiği kimseler varsa gönüllerinin alınması amacı ile tertip edilen “dâr kurbanı cemi” yahut “dârdan indirme cemi” şeklinde anılan ritüel sonunda, ölen kişi adına helalleşmenin sağlanması ve ruhunun huzura kavuşturulması anlamında kullanılır.

Dâr-ı Mansur'dan Geçmek: Hallac-ı Mansur'u telmihen kurulan bu deyim, yola uygun olmayan tutum ve davranışlarından ötürü yargılanmak üzere talibin inanç önderi ve cem erenleri tarafından sorguya çekilmesi sürecinin adlandırılmasıdır.

Dârdan İndirmek: Yola uygun olmayan tutum ve davranışları dolayısıyla sorgulanan ve yargılanan talibin rızalık alması sonucu düşkünlüğünün kaldırılması, müşkül vaziyetinin son bulması anlamında kullanılan bir ifadedir.

5. Sonuç

Dâr kavramı, manevi teslimiyeti, huzurda bulunmayı, yola talip olmayı simgeleyen bir kavramdır. Mitik, sembolik ve tasavvufi anlamsal arka planı bulunan bu kavram etrafında oluşan zengin bir söz varlığı ve ritüel kümesi mevcuttur. Dâr kavramı, telmihen yaşattığı hatırlama figürleriyle de Alevi inancına ait kolektif belleği canlı tutma işlevi üstlenir. Söz konusu hatırlama figürleri, Alevi cem ritüellerinde çeşitli duruş biçimlerinin yahut ritik aşamaların karşılanması amacı ile kullanılan terimler üzerinden yaşatılmaktadır. Felsefi ve sosyolojik bağlamda da karşılığı olan dâr olgusunun sembolize ettiği teslimiyet, feda, ikrar verme, talip olma, yolda olma, görülme gibi kavramlar, “dâr” kavramı etrafında biçimlenen ritüel evreninde çeşitli jest, mimik, beden hareketi ve ifadeler toplamından oluşan duruş biçimleri ile somutlaştırılır.

Alevi ibadet yaşantısında cem bağlanan mekânın fiziksel olarak farklılık göstermesine karşın, ritüel içeriğini ve anlam dairesini sabit kılmaya dönük uygulamalardan bir uygulama olarak, mekânın orta yeri her durumda “dâr” şeklinde ifade edilir. İbadet edilen alanın bir mikro merkez olarak görülmesinden hareketle, Aleviler için bu merkez taşınabilir bir yapıda kurgulanarak, her ibadet mekânında yer alabilecek, sembolik bir odak noktası formuna kavuşturulmuştur. Koordinat olarak mekânın merkezine işaret eden dâr meydanı, ibadet yaşantısının etrafında biçimlendiği bir mikro merkez olma özelliği gösterir.

Alevi inanç sistemi bağlamında dâr kavramı etrafında, ritüel yapılarını karşılayan terimler, deyimler, dâr gülbankları ve dâr tercümanları şeklinde sıralayabileceğimiz geniş bir söz varlığı oluşmuştur. Bununla beraber, Alevi cemleri bağlamında, dâr kavramı etrafında biçimlenen ritüel düzenleri mevcuttur. Söz konusu ritüeller ve ritüel bağlamında anlam kazanan unsurlar, dâr kavramından yola çıkılarak adlandırılmıştır. Dâr kavramı etrafında oluşan ritüel kümesi; dâra durma, dâra çekilme, dârdan indirme cemi ritüellerinden oluşur.

Fiziksel karşılığı Kırklar Meydanının orta yeri olan dâr, teolojik ve felsefi bir arka planın sembolüdür. Dâr meydanı, mikro düzeyde sıradan bir mekânın ibadet mekânı haline dönüştürülmesini sağlayan, taşınabilir bir merkez konumunda iken, makro düzeyde, dünyanın merkezini ve merkezde yer alan canlının insan olduğu fikrini temsil eder. Dolayısıyla dâr meydanının Aleviler için “kozmetik bir mikro merkez” olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu mikro merkez, Alevi inanç öğretisinin sembolik söz, hareket ve nesnelere şifrelenerek muhafaza edildiği ve kutsalla temasın mümkün olduğu bir yer olma özelliği gösterir.

Sonnottlar

¹ Türkiye’de bugün kurumsal bir yapı arz eden cem evleri, 1970-80 yılları itibarıyla kurulmaya başlanmıştır. Cem evlerinin kurumsallaşması ile Alevilerin ibadet yaşantısının geleneksel bağlamı değişime uğramış, modern kent yaşantısı ile uyumlu hâle getirilmeye çalışılmıştır. Cem evlerinin kurumsallaşması süreci ve bunun geleneksel yapıdaki etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz (2011); Rençber (2012); Üçer (2018); Subaşı (2019).

² Alevi inancını merkezileştiren bir kutsal mekân mevcut değildir. İnancın kutsal bir deneyimi mümkün kılan mekânlarda biçimlenmesine, Sünni-İslam inancını merkezileştirmesi eli camiler ve mescitler gösterilebilir. Bu mekânlarda mimari yapılarından iç tasarımlarına dek belirli bir standarda kavuşturulmuştur. Ancak Alevi inancında bu türden bir standart bir ibadet mekânı yoktur.

³ Jan Assmann, hatırlama figürlerinin belirli bir mekânda cisimleştirilmesi ve belli bir zamanda güncelleştirilmesi gerektiğine işaret eder. Assmann’ın ifadesi uyarınca hatırlanan içerikler ya çok eski zamanlarda yaşanmaları veya olağanüstü olaylarla bağlantıları ile ya da hatırlamanın periyodik ritmi sayesinde zamansallık kazanırlar. Söz konusu figürler üç özellik üzerinden karakterize edilir: zaman ve mekâna bağlılık, bir gruba bağlılık ve kendine özgü bir süreç olarak yeniden kurulabilme özelliği (2015: 46-47) Hatırlama figürlerinin kültürel belleğin yaşatılması noktasındaki payına ilişkin detaylı tespitleri için bkz. Assmann, 2015.

⁴ Dedekargınoğlu, bu dört dâr duruşuna “çengel dârı” şeklinde adlandırılan bir duruşu da ilave eder. Toplu biçimde durulan “çengel dârında; dâra duracak canlar, meydana gelerek, erkekler sağ baştan olmak üzere yaş sırasına göre sıra olurlar. Erkekler sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üzerine koyup, dizlerini kırmadan eğilerek, sağ elinin parmaklarını sağ ayağının başparmağının üzerine geçirir. Sol elini de kolunu çapraz tutarak eli açık şekilde göğsünün üzerine kapatır ve o şekilde dâra dururlar. Buna dârdâ mühürleme ya da peymence denir. Bu dâr, cemde yapılan dâra duruş şeklidir.” (Dedekargınoğlu, 2012: 127).

⁵ Nesimî’nin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ayan (1990); Akın (2019:132-161).

Kaynakça

- Akın, Bülent. (2017). “Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları: Tarih, İnanç ve Gelenek”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- . (2019). “Alevi Geleneğinde Yaşayan Seyyid İmaüddin Nesimi”, *I. Uluslararası Tasavvuf Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (Ed.: Taleh Şahmemmedov vd.). İstanbul: Akademi Kitabevi.
- . (2020). “Kopuzdan “Telli Kur’an”a Türklerde Sazın Kültürel Serüveni ve Kutsallığı”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 20, 135-162.
- Assmann, Jan. (2015). *Kültürel Bellek –Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ayan, Hüseyin. (1990). *Nesimî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bozkurt, Fuat. (2015). (haz.). *Buyruk –İmam Cafer Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları.
- Çıplak Coşkun, Nilgün. (2013). “Alevi-Bektaşî Geleneğinde Dardan İndirme Cemi ve Bu Cemin Toplum Yaşamındaki Önemi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 65, 271-280.
- Dedekargınoğlu, Hüseyin. (2012). *Dede Garkın Süreğinde Cem*. Ankara: Yurt Kitap Yayıncılık.
- Dönmez, Mehmet ve Çelik, Hasan ve Armağan, Ergün. (2018). “Alevilik-Bektaşîlikte Dâr”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 85, 183-198.

- Eliade, Mircea. (2018). *İmgeler ve Simgeler*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Doğubatu Yayınları.
- Ersal, Mehmet. (2016). *Alevilik, Kavramlar ve Ocak Sistemi –Çubuk Havzası Örneği*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gökbek, Ahmet. (2019). *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Korkmaz, Esat. (2016). *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Noyan, Bedri. (1995). *Bektaşîlik Alevilik Nedir?*. İstanbul: Ant/Can Yayınları.
- Rençber, Fevzi. (2012). “Alevi Geleneğinde Cem Evinin Tarihsel Kökeni”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3, 73-86.
- Rençber, Fevzi. (2020). “Alevî-Bektaşî Geleneğinde “Dardan İndirme Erkânı”. Adıyaman Örneği”, *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1, 31-49.
- Subaşı, Necdet. (2019). *Alevi Modernleşmesi: Sırrı Fâş Eylemek*. İstanbul: Mahya Yayıncılık.
- Üçer, Cenksu. (2018). “Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcra Edildiği Mekân”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi* 88, 59-84.
- Yıldız, Harun. (2019). “Anadolu Alevî-Bektaşî İnanç Dünyasında Kurban Anlayışı ve Kurbanla İlgili Ritüeller”. *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi* 20, 135-151.
- Yılmaz, Seval. (2011). “Türkiye’de Cemevleri Kurumsallaşmasının Alevi Kimliği Üzerine Etkileri ve Karacaahmet Sultan Dergâhı Üzerinden Bir Alan Analizi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul.